keeren. Eer niet. Tot zoolang blijft het woord: „Ik zal vijandschap zetten." En tot zoolang blijft het oordeel stand houden, dat de zonde der wereld in vergieting van menschenbloed wreekt.

Niet van vrede op aarde *onder de natiën*, maar van vrede op aarde *in het menschenhart* hebben Gods engelen gezongen, van vrede met den hemel daarboven, van vrede met God.

In de wereld om ons heen, in het leven buiten ons, in de woeling der volken, is het pleit, dat hier aanging, niet te beslechten.

In de takken zal het blijven stormen, de vrede, dien Bethlehem bracht, wordt alleen in den wortel gekend.

De zonde was geen twist van Adam met Eva, maar een twist van beiden met hun God. Wel is de strijd ook tusschen mensch en mensch er uit gevolgd. Niet lang meer of Kain vergiet Abels bloed. Maar niet tusschen menschen kwam het op. Niet met een strijd van mensch tegen mensch begon het. De vrede op aarde is verbroken door opstand tegen den hemel, door het opnemen van den strijd tegen den Almachtige.

Dát was, dát is de zonde. En in dien tegen God opgenomen strijd, daarin school de bron, daarin ligt de wortel van alle vijandschap, van allen krijg, van alle beroering onder de enkele menschen eerst, en toen onder de volken en natiën.

Er is geen oorlog ooit uitgebroken, of hij kwam op uit hebzucht, uit heerschzucht, uit gekwetst gevoel van eerzucht, uit dwingelandij en zucht om te vertreden. Altoos was het zonde in het hart der vorsten, zonde in het hart der staatslieden, zonde in de publieke opinie der volken, die de oorlogen deed uitbreken. Die klein was wilde groot, die groot was nog grooter worden. En dan achtte men geen recht, noch eerde het gegeven woord. En in overmoed en uit den hartstocht der wrake greep men naar het zwaard, en dorstte letterlijk meer dan het wilde dier naar den krijg.

De druppelkens van zonde in de enkele gezinnen, vloeiden dan saam tot één breeden stroom van nationale zonde, en die nationale zonde vlamde in den wilden oorlog op.

En daarom zoolang de zonde van den enkelen *persoon* zich in de *gezinnen* tot hebbelijke zonde sterkt, en die hebbelijke zonde van de gezinnen zich ophoopt tot *nationale* schuld, zal de fakkel van den oorlog telkens weer onder de volken worden uitgedragen. En eerst, als Jezus wederkomt, en alle zonde zal te niet gedaan worden, zal in die vernietiging der zonde ook de laatste krijg worden gesmoord.

En toch blijft het waar, wat in Efrata's velden werd uitgeroepen, met Bethlehem is er *„vrede op aarde"* gekomen.

In het Kruis van Golgotha is Jezus *„onze vrede"* geworden.

„Wij dan gerechtvaardigd door het geloof, *hebben vrede met God!"*

Edoch elk woord dat ge daarvoor uit het Evangelie opneemt, toont dan ook dat hier sprake is van een heel anderen vrede, van een vrede *niet* onder de volken, van een vrede *niet* onder de machthebbers dezer aarde, maar van een vrede in de verborgenheid van het menschelijk hart, van een vrede met de hemelen daarboven, van vrede met God.

Hier gaat het *op den wortel* terug. Terug tot die kern des levens in ons hart, waaruit de zonde opwoelde, en waarin alleen de zonde kan vernietigd worden. Terug tot in de geheime verhoudingen die het recht tusschen ons hart en onzen God bepalen.

Dus was de strijd begonnen, begonnen met een strijd tegen het recht onzes Gods, en daarom moest ook eerst de zoen met God weer getroffen worden, zou er van vrede voor ons menschelijk hart sprake kunnen zijn.

En nu, het is zoo, daar weet de wereld niet van af, daar heeft de wereld geen oog voor, de onvrede van binnen deert haar niet, naar vrede met God dorst ze niet. Integendeel, in arren moede gaat zij in haar verzet, in haar opstand tegen God, en in haar vertreding van zijn recht voort.

Wat zij alleen begeerlijk acht is de oorlogsvrede onder de natiën.

Maar zoo zijn de gekenden des Heeren niet. Al schreit ook het hart bij de onmenschelijke wreedheid van den oorlog onder de volken, toch kennen zij nog iets bangers, iets wat hun ziel innerlijk benauwt, de woegende onrust der consciëntie, den onvrede met den Heilige, de innerlijke strijdigheid van hun hart met het recht huns Gods.

En dat vuur nu, het vuur van dien innerlijken strijd, dat is door Bethlehem geblusscht, daarop is gesprenkeld het bloed van het heilige Godslam.

En zoo is hun een vrede geworden, die allen vrede der wereld te boven gaat. Vrede door het bloed des Kruises. Een zalig verzoend zijn in den Eénige. Het weer mogen uitroepen uit het wedergeboren kinderhart van het *Abba, lieve Vader?*

Zij *hebben* den vrede hervonden, den vrede met hun God.

Alleen maar zoo' is het lang niet met allen, die op het Kerstfeest in den engelenzang van *Vrede op aarde* meezingen.

Maar al te velen zijn nog als de pijpen van het orgel, die ook den toon wel uitgeven, maar zonder innerlijk besef.

En hier is de schaduwzijde van ons gemeenteleven.

Meezingen zonder weet van de zaak. Meejubelen zonder kennis van het heilgeheim. Meê uitroepen dat het in Jezus *Vrede op aarde* is geworden, maar met den ouden onvrede voor God in het eigen hart.

En daarin nu moet elk Kerstfeest dat komt weer wijziging brengen. Telkens weer moeten er in de Gemeente Gods leden opstaan, die op Kerstfeest van het uitwendig meezingen tot het inwendig kennen en beamen van dien vrede overgaan.

Want, vergeet niet, er gaat óf van de Gemeente invloed op de wereld uit, óf de wereld sluipt met haar invloed in de Gemeente des Heeren in. De Gemeente moet, staande in het midden der wereld, steeds dieper toon aanslaan, of de wereld trekt onwillekeurig de Gemeente meê in het veruitwendigen van het heilige en het beste dat ons is toevertrouwd.

„Vrede op aarde"! o, De wereld wil het u op alle tonen voorgalmen. En zoo uw eigen leven niet verdiept wordt, zingt ge het ten slotte haar in stuitende oppervlakkigheid na.

En daarom, gij, Gemeente des Heeren, gij, glijdt mee, glijdt mee af, als de vrede door het bloed des Kruises niet door telkens meerderen in uw midden in de binnenkamer der ziel wordt genoten.

Bedenkt het toch, dat *Vrede op aarde* werd u door de engelen toegezongen, en de engelen Gods konden het niet oppervlakkig bedoelen. De wereld van Gods engelen heeft nooit andere bemoeinis *dan met de verborgenheid van uw hart.*

Amsterdam, 22 December 1899.

Onze Eeredienst.

LXI.

Na de openbare absolutie volge de *Geloofsbelijdenis*, en dat wel in den vorm der XII Geloofsartikelen.

De reden waarom ze dan *volgt*, en volgen moet in dien *algemeenen* vorm ligt voor de hand.

Publieke en gemeenschappelijke geloofsbelijdenis is een daad van aanvaarding der absolutie. Wie de vergeving der zonden *niet* aanvaardt, kan voor zich persoonlijk niet het Evangelie belijden. Hij moge erkennen, dat op zichzelf het heil in Christus verschenen is, maar hij mist nog de zalige overtuiging van ze op zichzelven te kunnen en te mogen toepassen. Hij kent nog niet den jubel: „Wij dan gerechtvaardigd door het geloof *hebben* vrede bij God." Die vrede is zijn deel nog niet. Of ook na dien vrede weleer gesmaakt te hebben, verloor hij er het zalig besef van. Hij heeft verkeerd onder de publieke absolutie, maar deze heeft zijn hart niet vrij gemaakt. Hij is nog onder den druk en den tast van zijn zonde. En het is uit dien hoofde dat hij de geloofsbelijdenis niet voor zichzelven doen kan.

Te minder kan hij deelnemen aan de *gemeenschappelijke* geloofsbelijdenis. In de gemeenschappelijke belijdenis toch spreekt de schare der verlosten en vrijgemaakten zich uit, en tusschen haar taal des roemens en de bevinding van zijn hart staat een scheidsmuur. *Zij* betuigt verlost te zijn; *hij* nog niet, of niet meer.

Hij kan dat te minder, omdat de XII Geloofsartikelen *persoonlijk* zijn. Het is niet: „*Wij* gelooven in God Almachtig," maar: „*Ik* geloof in God Almachtig." En al zou hij nu een eindweegs in die belijdenis kunnen meegaan, toegekomen aan het: *„de vergeving der zonden"*, stuit hij. Wie de publieke absolutie niet aanvaardt, kan dat op dat oogenblik niet voor God en menschen betuigen.

Doch omgekeerd ligt dan ook in het *wel* belijden van de XII Artikelen de betuiging dat men de publieke absolutie *wel* heeft aanvaard. En daarom nu behoort de geloofsbelijdenis terstond op de publieke absolutie te volgen, overmits ze het Amen van de gemeente op die absolutie is.

Weet de gemeente, en een iegelijk in de gemeente, dat terstond op de absolutie de confessie volgt, dan drijft de absolutie tot zelfonderzoek, tot een ingaan in zichzelf, en tot het geven van rekenschap aan zichzelven of men deze gewisse belofte Gods gelooft.

Tevens verkrijgt de geloofsbelijdenis eerst op deze manier haar innerlijk en geestelijk karakter. Gelijk het nu vaak gaat, dient het voorlezen van de XII Artikelen, buiten verband met den overigen dienst, tot weinig meer dan tot een herinnering. Ze strekt om de XII Artikelen niet te doen vergeten. Ze telkens opnieuw in te prenten. Het is een schoolmeesterswerk, maar waarbij de gemeente niets geestelijks gevoelt.

Zet men daarentegen de geloofsbelijdenis evenals de Wet in rechtstreeksch verband met de absolutie, dan gaan Wet en Artikelen beide leven. De Wet is dan Gods eisch voor de ontdekking van zonde en ellende; op haar volgt de absolutie die van zonde vrijspreekt; en na de absolutie komt de blijde belijdenis des geloofs van het zich verlost gevoelend hart.

In plaats van geheugenwerk ter herinnering, wordt het dan zielswerk tot stichting, en juist het persoonlijke: *ik* der Artikelen verscherpt deze heiligende strekking.

Men gaat op, men verschijnt in Gods tegenwoordigheid, God verkondigt zijn Wet, zonde wordt beleden, in de absolutie wordt de zonde vergeven, en nu jubelt in de geloofsbelijdenis het verloste, het verzoende, het vrijgemaakte menschelijk hart.

Even licht valt het in te zien, waarom op dit pas niet de 37 Artikelen, maar de XII Geloofsartikelen vorm van belijdenis moeten zijn.

Reeds op zichzelf kan zulk een publieke belijdenis niet anders dan *kort* en *zaakrijk* in den vorm zijn.

Zulk een acte van belijdenis mag niet door veelheid van woorden den tijd rooven, noch afmatten. Geestelijke uiting, die te gerekt wordt, put uit, en houdt op geestelijk te zijn. Ze wordt machinaal.

Opzegging of voorlezing van een breede confessie als die van Guydo de Bray is daarom uitgesloten, en onder alle confessie voldoet alleen die der XII Artikelen aan den eisch der kortheid.

Doch er is meer.

Alle breedere confessie strekt ook ter bestrijding van dwaling en weert ketterij af. Wat hier daarentegen noodig is, is samentrekking van de gedachten en overleggingen der ziel op het middelpunt des geloofs, op Christus. Niet of anderen wel juist, maar of men zelf oprecht belijdt, en in zijn belijdenis zijn band aan den Middelaar heeft, moet hier tot uitdrukking komen. En aan dat vereischte nu voldoet ten volle de belijdenis der XII Artikelen. Ze is niet alleen kort, maar ook geconcentreerd op den Heiland. Ze is een aangrijpen van het vleeschgeworden Woord, van den Beloofde des Vaders, van den Rechter van levenden en dooden.

En hier komt dan in de derde plaats bij, dat ze in goeden zin katholiek is. Niet Roomsch-Katholiek maar katholiek, d. w. z. aan heel Christus' kerk op aarde gemeen. Sinds eeuwen was het deze korte, geconcentreerde belijdenis, die in alle kerken ter wereld, bij alle breed verschil van inzicht, en in weerwil van alle ingeslopen dwaling, steeds stand hield, en van week tot week is herhaald.

En daar het nu, na de absolutie, juist behoefte voor het hart is, zich één te weten en één te gevoelen met het mystieke Lichaam des Heeren, en dus ook met heel zijn gedoopte kerk op aarde, spreekt het de behoefte van ons hart juist toe, te belijden in zulk een vorm, dat daarbij voor een oogenblik alle confessioneel verschil terugtrede, en we in de hoofdzaak, in het middelpunt van ons belijden ons opgenomen gevoelen in de groote gemeenschap der heiligen van hen, die ons reeds voorgingen naar het beter Vaderland en met hen, die nog met ons voortreizen op den pelgrimsweg.

Diaconale ontheffing.

V.

's Menschen leven is in den regel van dien aard, dat hij begint met *nog niet* in eigen onderhoud te kunnen voorzien; dat daarna een periode van omstreeks veertig à vijftig jaar volgt, waarin hij zichzelf, tijden van ziekte uitgezonderd, onderhoudt, en dat op deze periode van kracht de slotperiode der *machteloosheid* volgt, waarin hij *niet meer* werken kan.

Om zijn volle dienstjaren te kunnen praesteeren, moet de mensch dus niet slechts genoeg hebben, om die veertig à vijftig jaren te blijven leven, maar moet hij bovendien nog vooraf minstens *zestien* jaar bestaan hebben, en bovendien onderhoudsmiddelen vinden voor de tien of meer jaren, die hij na het werken te hebben opgegeven, nog blijft leven.

In een leven van *vijf en zeventig* jaren zijn hoogstens vijftig werkjaren, en voorts vijf en twintig jaren dat de persoon óf *nog niet* werken kan óf *niet meer* werken kan.

Hieruit volgt, dat het niet genoeg is, zoo hij gedurende zijn werkjaren een loon ontvangt, dat volstaat voor zijn onderhoud.

Zelfs bij een paard rekent men niet zoo.

Wie een paard verhuren zal, moet het eerst zelf koopen of het zelf aankweeken. Beide nu, zoo het koopen als het zelf aankweeken van een bruikbaar paard, komt op een som van zeg *f* 600 neer. Dit kapitaal is weg als het dier onbruikbaar wordt. Het moet dus met den interest over hoogstens tien jaar worden omgeslagen. En zoo laat wie een paard verhuurt, u behalve de kosten van onderhoud en verzorging, en de te behalen winste, uw aandeel in dat kapitaal en dien interest betalen.

Zoolang er slavernij bestond rekende men evenzoo met een slaaf. Ook bij een slaaf bracht men volstrekt niet alleen zijn onderhoudskosten in rekening, maar wel terdege ook zijn kapitaalswaarde.

Thans daarentegen, nu de slavernij is afgeschaft, wordt met die kapitaalswaarde van den menschelijken persoon ganschelijk niet meer gerekend, en acht men het loon dat hij geniet reeds hoog te zijn, indien de man er den mond mede open kan houden, hij en zijn gezin.

Op dit laatste dient gelet. In het gezinsonderhoud is namelijk de opvoeding en het onderhoud der kinderen begrepen. Is dus het loon toereikend niet alleen voor den werkman, maar ook voor een gezin, zeg van vrouw en vier kinderen, dan is voor de zestien levensjaren, die aan de arbeidsperiode voorafgaan, voorziening gevonden. Toch niet dan met een zeer gewichtige exceptie. Komt namelijk de man te sterven, en laat hij zijn vrouw en jonge kinderen onverzorgd achter, dan loopt die voorziening spaak.

Bij goede verhouding moet dus het loon niet enkel in staat zijn, den man met zijn gezin te onderhouden, maar ook om voor zijn weduwe en zijn weezen, als God hem wegneemt, brood achter te laten.

En behalve voor weduwe en weezen, zal er in het leven bovendien een overschot voor den ouden dag moeten zijn, als de vergrijsde werkman het moet opgeven, en nu teren moet op zijn vroegere kracht.

Behalve voor ziekte, zal het loon dus voorziening moeten inhouden voor een eventueele weduwe met haar jonge weezen, en voor een weekgeld op den ouden dag.

Voor doctors- en apothekersgeld wordt gemeenlijk nu reeds uit het loon bijgedragen. Al moge het dus wenschelijk zijn, dat ook de voorziening in dezen nood op vaster voet en onder beter contrôle geregeld worde, toch levert het doctorsgeld geen bezwaar op. Aan het opbrengen daarvan is men reeds lang gewend, en het bedrag er van is luttel. Maar wel dient gezorgd te worden, dat de kranke arbeider in de dagen zijner krankheid zijn middelen van bestaan niet derve. Geneesheer en medicijnen te hebben, is niet genoeg. Zijn gezin moet, ook terwijl hij zick is, leven. En al bestaan er nu reeds tal van fondsjes, waaruit in dagen van ziekte een deel van het loon wordt uitbetaald, toch werken deze fondsjes nog over veel, veel te beperkt terrein. Wat in dit opzicht in nog slechts zeer kleinen kring bestaat, moet *algemeen worden*. De kranke werkman moet dokter en medicijnen, én onderwijl brood voor zijn gezin hebben. En als het goed zal zijn, moet ook dit in dagen van gezondheid van zijn loon af kunnen. Of om het anders uit te drukken, hij moet in de dagen van zijn kracht genoeg verdienen, om beide deze voorzorgsmaatregelen te nemen voor de dagen van ziekte.

Toch levert ook in dien ruimeren zin genomen, het ziektegeld niet het eigenlijk bezwaar op. Ziekte van eenigen duur blijft gelukkig, in de periode van de volle werkkracht, hooge uitzondering. Ontstentenis van weelde staalt de gezondheid, en de arbeid zelf is middel tot sterking. Bij het opkomen van chronische ziekten, die langzaam naar het graf voeren, wordt dit natuurlijk anders, maar deze gevallen zijn natuurlijk nog zeldzamer, doch dan staat men voor *invaliditeit*, een nood des levens die geheel afzonderlijke voorziening vereischt.

Maar veel zwaarder last dan door ziekte wordt op ons menschelijk leven gelegd, als de kostwinner in het midden van de jaren zijner kracht wegsterft, en hij laat een weduwe en weezen na, of ook als hij, na afloop van zijn werkperiode, nog lange jaren leven blijft, en buiten staat is langer zijn brood te verdienen.

Deze dubbele last kan van het gewone loon stellig niet af, en het is hierin dat toch dringende voorziening geëischt wordt.

Hierbij toch is geen sprake van het ongewone, niet van schuld, niet van iets dat slechts zeldzaam voorkomt, maar van den gewonen gang des menschelijken levens.

Men leeft óf kort óf lang. Leeft men lang, dan is pensioen noodig. Leeft men kort, dan moet voorzien worden in de behoeften van de weduwe en de weezen, die onverzorgd achterblijven.

Constant is deze verhouding niet. Bij voor honderd jaar vergeleken, leven de meesten thans langer dan eertijds. En in zoover kan men zeggen, dat het aantal weduwen en weezen, naar verhouding, eenigszins inkrimpt, en het getal van hen, die pensioen behoeven, eenigszins grooter wordt. Maar al wisselt de verhouding, de zaak als zaak blijft, en uit de wisselvalligheid van het leven zelf vloeit de dubbele behoefte voort, dat er hulpe *voor weduwen en weezen* zij, en hulpe *voor den ouden dag*.

Die hulpe nu kan óf uit den arbeid van den man in de dagen zijner kracht komen, óf van elders. En nu spreekt het vanzelf, dat het altoos den werkman als *man* degradeert, zoo hem die hulpe *van elders* moet toekomen.

Wie óf zelf óf voor de zijnen niet bestaan kan uit eigen middelen, verkeert altoos in staat van *afhankelijkheid*. Hij is geen *vrij man*. Er ontbreekt iets aan zijn persoonlijke zelfstandigheid. Het zich wennen aan het denkbeeld van zelf, of in de zijnen, van giften te leven, drukt het karakter neer. En alleen datgene, waarvan ge eerlijkweg getuigen kunt, dat het de vrucht van uw eigen arbeid of van den arbeid van uw geslacht is, verheft en sterkt uw positie.

Giften en gaven leiden zoodra ze in normale behoeften moeten voorzien, altoos op den weg aan welks einde het pauperisme gluurt. En juist ter verheffing van den werkenden stand zou het daarom zoo gewenscht zijn, dat in alle deze nooden (ziekte, weduwen- en weezengelden en pensioen) door den werkman zelven, uit eigen loon, kon voorzien worden.

Verhooging van het dagloon op zulk een voet, dat er deze *drieledige* verzorging af kon, zou alleen in staat zijn, om tot den gewenschten toestand te brengen, mits vaststond dat het percentage voor deze drieledige voorziening noodig, op *alle* loon gekort werd, af althans van *alle* loon af ging.

Op zichzelf zou staatsdwang hiervoor in het minst niet noodig zijn. Ware het loon toereikend, en bezat elk werkman den degelijken zin, de voorzichtigheid en de wilskracht, om van zijn 18e jaar af voor ziekte en pensioen, en van den dag van zijn huwelijk af voor zijn weduwe en weezen te zorgen, zoo ware staatsbemoeiing kortweg belachelijk.

Jammer slechts dat de zonde ook hier aan de betering van toestanden zoo droef in den weg staat. Laat men toch deze voorziening vrij, dan is er geen 20 % van onze werklieden, die intijds de noodige maatregelen nemen; en die ze dan nog nemen, beginnen er veel te laat mede, en leggen zich juist daardoor een ondraaglijken last op.

Dit nu maakt regeling noodzakelijk. Een regeling die tweeërlei doel beoogt: 1°. om den voorzienings-maatregel voor ziekte, weduwschap en ouderdom *algemeen* te maken, en 2°. om bij te passen wat van het loon niet af kan, of wel het loon op het vereischte peil te brengen.

En nu gevoelt men toch, dat, ware deze toestand eenmaal bereikt, de Diaconie van geheel andere conditie zou worden.

Alleen het *exceptioneele* bleef haar dan als taak aangewezen.

Toetsing.

V.

Het doet ons leed, dat deze artikelen telkens een zoo geduchten hap uit onze kolommen wegnemen, maar de lezer zou niets aan onze toetsing hebben, indien we hem niet telkens én het betoog van Dr. Kuyper, én de daarop door den heer Lohman geoefende critiek voorlegden.

Ook nu moeten we dus weer beginnen, met eerst de stukken af te drukken, waaruit het verschil van gevoelen blijkt.

Aan de orde is nu de vraag, of de wijsgeerige stelsels, en de kerkelijke stroomingen al dan niet van verschillend karakter zijn.

Ja, zegt Dr. Kuyper en hij betoogde dit aldus:

Men zij hier wel op zijn hoede tegen verwarring van twee geheel onderscheidene verschijnselen. Vooral sedert het eind der vorige eeuw vormden zich meerdere scholen van wijsbegeerte. In die scholen noemde men zich dan Kantiaan, of Hegeliaan, Herbartiaan of Fichtiaan, en zoo ook sprak men van Darwinisten of Pessimisten, en elk dier scholen droeg een stelsel voor, dat strekken moest om ons de wereld en 's werelds loop te doen verstaan. En van deze wijsgeerige stelsels nu is het volkomen juist, dat ze het gelichtsel van een menschenhart, in den meest eigenlijken zin *menschelijke* stelsels zijn, uit eens 's menschen brein voortgekomen. Maar met deze wijsgeerige scholen moogt ge de groote kerkelijke stroomingen dan ook nimmer op één lijn stellen. Het onderscheid tusschen deze wijsgeerige scholen en deze kerkelijke richtingen springt daartoe te duidelijk in het oog. Immers die scholen gaan uit van de loochening van Gods bijzondere Openbaring, die groote historische kerkelijke richtingen willen niet anders dan den inhoud dier Goddelijke Openbaring vertolken. In de tweede plaats, die scholen bouwen een eigen stelsel op, die kerkelijke richtingen bedoelen niet anders te geven dan een bestek van het stelsel van God. In de derde plaats, die scholen trekken hun stelsels uit het afgetrokken denken op, die kerkelijke richtingen komen op uit het leven, werken met de werkingen Gods als bouwsteen, en met het martelaarsbloed als cement. En van daar eindelijk, dat die scholen gaan en komen met het opstaan en verdrongen worden van den wijsgeer die ze stichtte, terwijl die kerkelijke richtingen de eeuwen beheerschen. Het is op dien grond onwetenschappelijk, en zoo met de feiten als met de historie in strijd, zoo men in Luther een soort Kant of in Calvijn een soort Spinoza ziet.

De heer Lohman daarentegen houdt staande, dat, ook bij veel verschil, toch in den grond beide eenzelfde karakter vertoonen.

Het onderscheid tusschen beide soort verschijnselen is inderdaad belangrijk; maar ik trek er andere conclusiën uit dan de schrijver.

Er zijn scholen die zich principieel hebben losgemaakt van alle openbaring Gods, voor zoover deze zich niet openbaart in de natuur, met inbegrip van rede, conscientie en historie.

Er zijn er die dit niet doen.

Dit is een scherp onderscheid tusschen de wijsgeerige scholen en de kerkelijke richtingen.

Maar zijn nu die kerkelijke richtingen ook *onderling* iets anders dan indeelingen naar *menschelijke* voorstellingen?

Tegenover *alle* uitsluitend wijsgeerige scholen staat „de waarheid". De waarheid wordt gekend door de belijders des Heeren, welke te samen het „lichaam van Christus" vormen, waarvan Christus zelf het Hoofd is.

Het oordeel over wat al dan niet waarheid is, zou dan ook moeten toekomen aan „de kerk", die dat door middel van hare organen zou moeten uitspreken.

Maar zoolang het lichaam des Heeren gedeeld is, en de algemeene Christelijke kerk wel voor het geloofsoog bestaat doch nog niet is gerealiseerd, kan dat oordeel niet worden uitgesproken.

Nu is de vraag, of wat aan het geheel toekomt ook toekomt aan zijn in onderlingen strijd levende deelen?

Natuurlijk niet, daar de waarheid is één en ondeelbaar. De Calvinisten, de Lutheranen, de Roomschen enz. kunnen niet allen tegelijk de waarheid bezitten en toch zich onderling tegenspreken.

Die indeelingen der christenen berusten daarop, dat aan menschen, onverschillig hoe zij heeten, zeker gezag wordt toegekend, 't welk de menschen liever volgen dan het gezag van den Heer der Gemeente zelven. Maar die gezaghebbers, dit althans is de overtuiging der protestanten, zijn menschen, niet bekleed met goddelijk gezag.

Doch dan berust ook het verschil van inzicht bij hen, evenals bij de philosofen, „op menschelijke redeneeringen".

Allen gezamentlijk, staan Thomas Aquinas, Luther, Calvijn, Dr. Kuyper zelf, als belijders van Christus, tegenover de wereldsche philosofen. Maar onderling zijn ze onderscheiden naar *menschelijke* opvattingen.

De Kerk, wier hoofd Christus is, moet zich uitspreken in haar geheel, als belijdster der waarheid.

Is zij verdeeld, dan vormt elk deel der kerk zich naar het gevoelen en den invloed van de leiders van dat deel; van menschen dus.

Daar deze personen in de kerk, zij het dan ook slechts in een gedeelde, dus in een deel der kerk, staan, kan men hunne richting in het algemeen eene kerkelijke noemen, mits men niet vergete, dat hun onderlinge verschillen op menschelijke inzichten en bespiegelingen berusten.

Het schijnt mij dan ook niet juist, dat „die kerkelijke richtingen de eeuwen beheerschen." Zij worden menigmaal door andere verdrongen. Maar „de waarheid" blijft.

Wel vereenzelvigen kerkelijke richtingen zich vaak met de kerk zelve, en vergeten dat zij, als deelen, niet hetzelfde recht bezitten als de kerk, het ongedeelde lichaam van Christus. Van daar haar geneigdheid om „andersdenkenden" als niet-christenen te veroordeelen.

Daardoor zijn die kerkelijke richtingen vaak zelfs een beletsel bij het onderzoek naar de waarheid.

De wereldlijke philosoof meent natuurlijk dat hij het beter weet dan een ander; maar hij kent zich niet meer recht van bestaan toe dan een ander: want dan zou hij zich eenvoudig belachelijk maken. Daarom wordt zijn stelsel dan ook niet zoo gemaklijk met de goddelijke waarheid op één lijn geplaatst.

Maar de kerkelijke philosoof, en vooral zijn aanhangers, kennen zich allicht het recht toe, dat alleen toekomt aan de kerk van Christus.

Men deed beter steeds in het oog te houden dat *onderling* Thomas, Luther, Calvijn, Kuyper enz. op geen andere wijze van elkaar verschillen, dan Spinoza, Kant of Hegel.

Al aanstonds zij hier gewezen op het verschil tusschen „de waarheid" en „de Waarheid." De *w*aarheid met kleine *w* is de voorstelling van de dingen die met het wezen der dingen overeenkomt, op alle terrein van natuurlijk en bovennatuurlijk leven. De *W*aarheid met groote *W* daarentegen is het juiste inzicht in hetgeen ons op bijzondere wijze door God omtrent een deel der dingen geopenbaard is.

De „*w*aarheid" nu wordt niet gekend noch beleden door de Gemeente Gods. Deze wordt gekend door het gezamenlijk onderzoek van alle vorschers en denkers. Wat de Gemeente daarentegen kent en belijdt is „de *W*aarheid," en wat zij belijdt is niet die *W*aarheid zelve, maar *haar* inzicht in die Waarheid.

Reeds daarom gaat het niet aan Kant en Luther, Fichte en Calvijn op één lijn te stellen.

Den eersten toch, was het, gelijk allen philosofen, niet om „de Waarheid," maar om „de waarheid" te doen, en met „de Waarheid" lieten ze zich of niet in, of slechts om haar te bestrijden.

Mannen als Luther en Calvijn daarentegen hebben zich niet dan als bijzaak, over de algemeene dingen uitgelaten, en geheel hun arbeid en hun denkkracht saamgetrokken op het juist bepalen van ons inzicht in de Waarheid.

Doordien nu de geachte schrijver dat alles beheerschend verschil gehoel uit het